

ETO: 904:725.182
904(=163.41):908

Cindori Mária

A WATHAY-KÉZIRAT ÉS A SZERB RÉGÉSZET

The Wathay-manuscript and Serbian Archeology

Wathay Ferenc török hadifogolyként kerül a kalemegdáni börtöncellák egyikébe. Itt készült 1603-ban az a vízfestéses panorámája, mely időrendben a harmadik Belgrádról fennmaradt látkép. Jelentősége a szerb régészet terén nyilvánul meg.

Kulcsszavak: Belgrád (Nándorfehérvár), Wathay Ferenc, Kalemegdán régészeti feltárása

A szerb kultúrában Wathay Ferenc neve a régészet terén bukkant fel. A múlt század hetvenes éveinek végén Marija Hadžipešić-Bajalović szerzett róla tudomást. A Belgrádi Városi Múzeum munkatársaként a Kalemegdan várkomplexumának régészeti feltárásával, a katakombák és a vár alatti börtöncellák betájolásával és kutatásával foglalkozott. Az egyik cella kőfalán ő talált rá Wathay Ferenc 1603-ban bevéselt nevére. Habár a személye rejtély volt számára, feltételezte, hogy magyar névről van szó. Szakmai segítségért a Magyar Nemzeti Múzeumhoz fordult, és dr. Győző Gerővel folytatott levelezése során részben kiderítette a számára addig titokzatos, ismeretlen cellalakó kilétét. További kutatásaiban nagy szerep jutott a budapesti szaktársaitól kapott Wathay-énekeskönyv néhány oldalas fekete-fehér másolatának, amely két képet is tartalmazott: az egyik cellafoglyot ábrázol, a másik egy város látképe. Habár a Wathay-témakör több mint két évtizeden át foglalkoztatta, a szakterületen elismert régésznőnek pályafutása végéig nem sikerült betekintést nyernie az eredeti, színekben gazdag, tollrajzokkal, vízfestményekkel és szalagdíszítéssel illusztrált kéziratos kötetbe. Ennek ellenére őt illeti meg az elsőbbség azokban a kutatásokban, amelyek közel négy évszázad távlatából némi fényt derítettek a történelmi körülményekre, egyszersmind összefüggésbe hozzák a XVII. századi magyar katonaköltőt a nándorfehérvári végvár cellájával.

Wathay Ferenc 1568-ban született Nagyvágon, katonai családból származott. Németújváron és Sopronban járt iskolába, „majd megkezdte a családjában hagyományos vitézi mesterséget”.¹ Tizenhat éves korában, 1584-ben részt vett Tihanynál török elleni összetűzésekben, a végvári harcokban, majd az ún. tizenöt éves háborúban (1591–1606) már komoly szerepe volt. Nádasdy Ferenc mellett 1601-ben Székesfehérvár visszafoglalásáért harcolt, 1602-ben e város vicekapitányának rangjára emelkedett. Ez év augusztus 29-én, amikor kato-

nai túlerővel, véres harcok és szörnyű mészárlások árán a török újra elfoglalta Székesfehérvárt, Wathay sebesülten török fogságba esett. Ekkor kezdődött szenvedésekkel terhelt és kalandokban dús hadifogolyélete, amelyről kéziratban fennmaradt, történelmi tényekkel teli krónikás életrajza, énekeskönyve, rajzai és feljegyzései tanúskodnak.

Hadifogolyként bilincsbe verve 1602. szeptember 1-jén Buda várába, majd tizenkét nap múlva, ahogy írja „...mind vasastul bennönket a Csonka Toronyba vettének,”²² ahonnan egy éjjel huszonnégy bajtársával hajóra rakták, és „egyenesen alá az Dunán” Nándorfehérvárra vitték. Belgrádba érkezéséről Wathay ily módon ír: „Szent Mihály napjára szintén eljutván, az várbeli tömlöcben hogy vetettek volna bennünk azért, és innunk-ennünk jó módjával elegendőt adtanak volna, megjöv é a basa a táborbúl; holott megjövén, december 14. napján az kapitányt tizedmagával kocsira rakván, alá küldé az basa Konstantinápolyban, és minket vinek az több rabjaihoz az basának, az nagy tömlöcben, mely vagy az vízvári karavánszerájban alatt.”²³

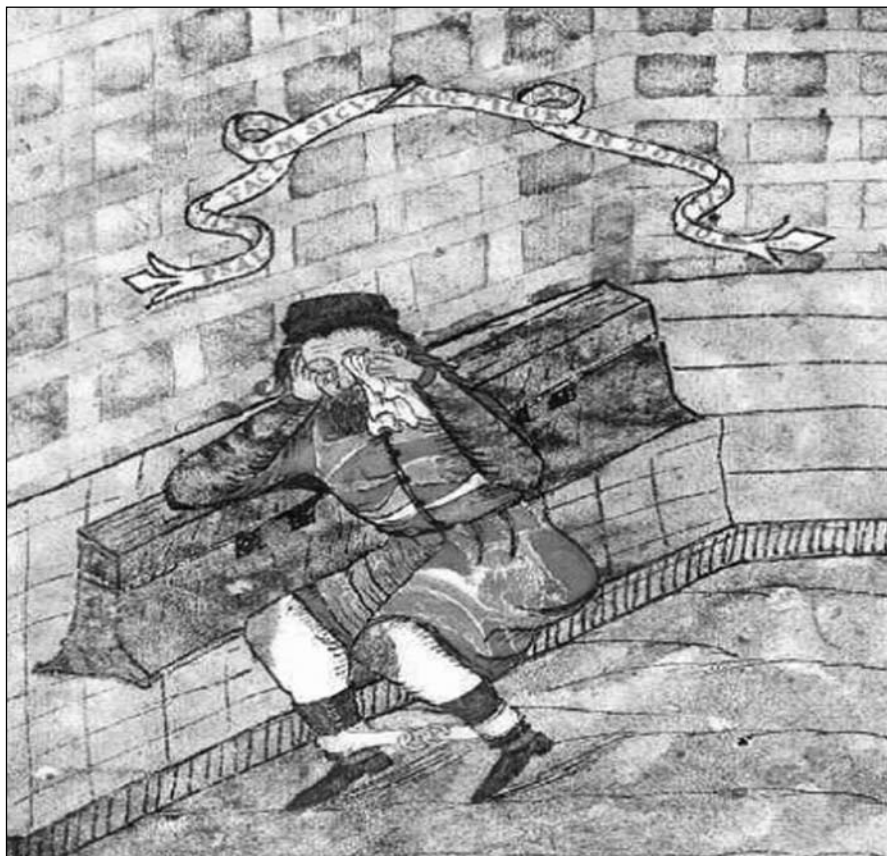
A törökök minden Kalemegdanon maradt hadifoglyot, köztük Wathay Ferencet is a basa tulajdonában lévő „fő-rabként” kezelték. Pénzért honfitársai kiválthatták, illetve valamelyik más, rangos hadifogollyal elcserélhették volna. Ezzel a „privilegiummal” adatott számára az a bánásmód, amely, igaz, bilincsbe veréssel járt, mint kéziratából kiderül, de a kényszermunkák során, mikor a rabokkal kiterelték a munkálatok helyszínére, a robot alól részben fel volt mentve. Ily módon kikerülve a „búval virágzó rút, sötét tömlöcéből”, megismerhette a korabeli Nándorfehérvár minden zegét-zugát, láthatta a Duna és a Száva torkolatát, bejárhatta Belgrád környékét, a folyókon elterülő szigeteket, melyekre a rabokat janicsárok felügyeletével hajón szállították robotolni.

Wathay 1603 októberéig volt a kalemegdani tömlöcben. Ez idő alatt kétszer is próbálkozott szökéssel. Először egy magyar ajkú janicsár csempéztet a cellájába janicsáröltözéket: „Ismég továbbá mikoron haladott a idű, szegíny otthon maradt szerelmesem és jó szabadságom eszembe jutván, nem nyughatam, hanem Istenömnök könyörögvén, egy magyar fiúval (kit törekétté tevén a törökök) addig traktálék, hogy lassan-lassan török ruhát, azaz janicsár köpönyeget, béllett süveget és salavárdit, fejeér száras csizmával hozaték, hogy azmint kapudzsiak őrzik vala az tömlöc előtt való keretés ajtaját, hogy kimehetek török ruhában, mivel az törökök gyakran az nálunk való korcsmára járnak vala be a tömlöcbe.” Janicsárnak álcázva magát, Wathay egyszerűn kísétált a tömlöc kapuján: „Egy jó regvel, mikoron azért az dologra való rabokat mind kivitték volna, és az kapudzsiak is, ki az verőfényen tetvézne, s ki az égett boron volna, fölöltözém az ruhába, vasamat levetvén, és más rab szegíny barátim strázsát tartván körölem, in anno 1603. májusának 4. napján az tömlöcbül kimenék, és az tömlöc előtt való keretés kapuján is, azhol szoktak vala a kapidzsiak, azaz kapus, áruló, rossz rabok állni, akkor senki ott nem vala.”²⁴

Maga mögött hagyva a tömlöc kapuját, és a Száva folyó felé tartva, Wathay áthaladt a kalemezdani Vízhordó-kapun, majd a Duna mellett eljutott „Fejérváron alol az puszta szőlő magas hegyekre. (. . .) De mivel a rácoknak az ókalandáriom szerint húsvéthétfő vala, és széjjel hegyekről-völgyekről énekelve járnak vala”, bújdosásra volt utalva. „Déllőest” felé egy Nándorfehérvárhoz közeli faluban csónakot talált, mellyel leereszkedett egész oda, „azhol az Tömös vize a Dunába esik”.⁵ Még az éjjel Pancsova mellett Lugos és Karánsebes felé vette az utat. Bújdosásának ötödnapján eljutott egy helyre, „ahol egy tornyot láték, és szántó emberek szavát hallék, holott mikoron a szántókhoz lassan-lassan közelgettem volna, minden szavakból, azmint a barmoknak szólnak vala, álétám magyaroknak lenni. És kimenvén a mezőre, hozzájuk indulék, vélvén, hogy az hel volna Karánsebes; sőt volt egy Csák nevű kastély (honnan az erdélyi Csákyak valók voltak); és az rácok szántottak az csákoí vajdának, holott az szubasa az szántókkal levén, és már sem té, sem tova nem tudván az mezőn mennem, az szántó rácokat rámtámasztá, és megfogának”.⁶ Temesvárra toloncolták, ahonnan újabb szökési kudarcra után 1603. augusztus 4-én visszavitték a nándorfehérvári cellájába. Valószínűleg ekkor készítette Temesvár látképét. Hamarosan Szófián át Konstantinápolyba szállították, ahol októberben a Héttorony börtöneinek egyikébe zárták. Szabadulási körülményeire csak némi fény vetül, de bizonyos, hogy 1606-ban már újból felbukkant Magyarországon.

Török rabságban töltött évei során Wathay tollforgatással enyhített magányosságán: megírta életrajzát, a családja történetét, kényszerű utazásairól jegyzeteket készített, verseket írt. Színezett rajzokkal díszített kézírata kötetbe gyűjtve végső kinézését 1605-ben nyerte el. A katonáskodás során gyakorolt tájékozódási tudás kiegészült a részletekre kitérő megfigyelőképességgel, amiről írásai és rajzai tanúskodnak. Ennek köszönhetően, nemcsak kőbe vésett neve, hanem rajza alapján is felismerhető volt a kalemezdani cella.

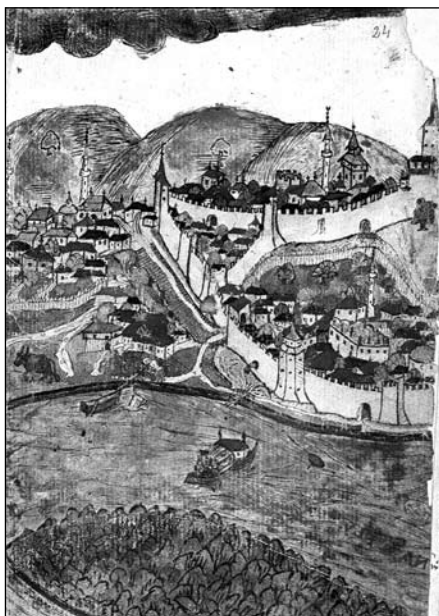
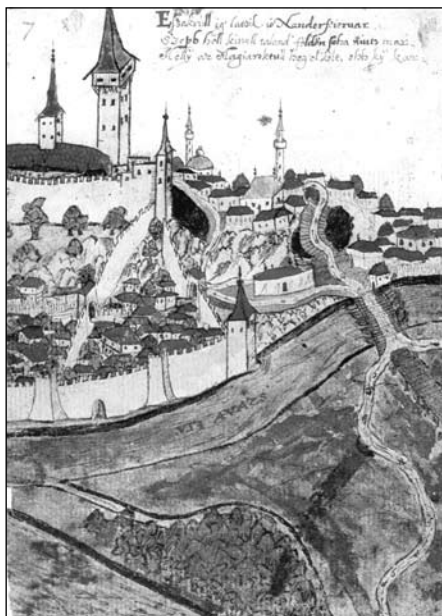
A szerb régészek számára a cellarajznál sokkal nagyobb jelentőségű volt Wathay Ferencnek a Nándorfehérvár panorámáját láttató színes vízfestménye. Belgrádról mint stratégiaileg igen fontos településről, évszázadokon át számos térkép és képkompillációk készültek, melyekből viszonylag sok fennmaradt az utókorra. Ha figyelmen kívül hagyjuk ezeket a túlnyomórészt biztonsági vagy hadicélokra készült alaprajzokat és térképeket, a 15. és 16. századból eddig csak két olyan mű ismert, amely a város látképét ábrázolja: az első egy török eredetű 1492-ből, a második egy fametszet 1522-ből. Időrendben tehát az 1603-ban készült Wathay-vízfestmény a harmadik, amely a 16. és 17. század fordulóján a helyszínen készült hű képpel rögzíti Belgrád kinézését. Régészeti jelentősége abban rejlik, hogy helytálló betájolással, az arányok betartásával és a részletekre kiterjedő rajzolásmóddal pontos képet adott a kalemezdani erődítmény, valamint az akkori város építészetéről, kitérve a váron belüli és a vár peremén, a Duna és Száva partjain kialakult településekre is. Rajza ily módon elősegítette

a régészeti feltárásokat, az egyes feltevések igazolását vagy cáfolatát, valamint az új ásatások és kutatások helyszínének meghatározását.

Mint Marija Bajalović Hadži-Pešić kutatásaiból kiderült,⁷ Wathay vízfestménye fényt vetett arra a 16. századi és 17. század eleji időszakra, amelyről a szerb régészet és építészettörténet nagyon kevés forrással rendelkezik. Ugyanis a XVII. század végén bekövetkezett városrendezés folytán eltűntek a váron belüli mahalák, a kereskedelmi és a vallási jellegű építmények, a szávai pontonhíd, de Wathay olyan hű képet ad róluk, hogy általa még az épületeket fedő tetőburkolat típusait is meg lehet határozni rajza alapján. Figyelemre méltó az a tény is, hogy a Belgrádot ábrázoló korabeli vagy későbbi évszázadokban keletkezett rajzoktól eltérően, Wathay látképe valószínűleg a Nagy Hadi-szigeten (Veliko ratno ostrvo) készült, a Száva és a Duna felől szemlélve a várost, ami lehetővé tette Belgrád északról való megfigyelését és ábrázolását.

A századok során a Balkánra Nyugat-Európából érkező számos utazó útleírásában és levelében megemlékezik Belgrádról. A fennmaradt írásokban a várossal kialakult kép nem túl szép színekben mutatja be a „Kelet kapujá”-t, mely

nyugati szemmel nézve a török birodalom visszataszító szutykos városainak csak az egyike. Wathay „katonaszemmel” és őszinte hazafiassággal Nándorfehérvárban az utolsó magyar végvárat véli látni, és ez ösztönzi arra, hogy a látkép felső bal részén cizellált betűfestéssel elhelyezze a következő feliratot:

Északról így látszik jó Nándorfehérvár
Szebb hel kinél talánd földön soha nincs már
Melly az magyaroktul hogy elkölt, oh ki kár.

Wathay kéziratának régészeti jelentőségét fokozza, hogy helytörténeti adatokat is tartalmaz: felsorolja „Konstantinápolytól Nándorfehérvárig hány szállásokat köll hálni, azoknak nevek, kit törökök egy-egy nap járó földnek mondanak”,⁸ amelyeken ő bilincsbe verve kétszer is átutazott.

Eddig nem történt próbálkozás Wathay verseinek és prózájának a szerb népköltéssel való összehasonlítására. A magyar katonaköltő életműve a valóságból merített tényeken, közvetlen, sajátos élményeken és megfigyeléseken, a kornak megfelelő világnézeten alapuló képet ad a 16. század végi és a 17. század eleji török világról, a török hódítások borzalmairól, a leigázott népek kínjairól. Mindezt majdnem egy évszázaddal az Arsenije Čarnojević által az 1690-es években vezetett szerb népvándorlások előtt. A délszláv népköltészetben a kollektív emlékezés révén a török világról kialakult képben felismerhetők ezek a tartalmi, tematikai és az életből merített elemek, amelyek az első feljegyzésekig, majd Vuk Stefanović Karadžićnak a 19. század első felében megje-

lent népdalgyűjteményéig már kanonizálódott formát öltöttek. A népi epikában ezek az elemek a mai olvasó számára néha-néha hiperbolaként hatnak, de épp Wathay leírásaival összevetve kimutatható, hogy milyen mélyen gyökereznek a kollektív tudat rétegeiben, és hogy a török világról kialakult kép fő vonalai több évszázaddal visszanyúlnak a történelmi múltba.

JEGYZETEK

- ¹ Nagy Lajos: Wathay Ferenc. Wathay Ferenc Énekes Könyve. Budapest, Helikon, 1976, 163. o.
- ² Wathay Ferenc Énekes Könyve. Hasonmás kiadásban közreadta a Magyar Helikon 1976-ban. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Nagy Lajos, a szövegeket Belia György gondozta. Budapest, 1976, 154. o.
- ³ Ibid. 154. o.
- ⁴ Ibid, 154–155. o.
- ⁵ Ibid, 155. o.
- ⁶ Ibid, 156. o.
- ⁷ Marija Bajalović Hadžić-Pešić: Beograd 1603. godine, kako ga je video jedan ratni zarobljenik.
- ⁸ Wathay: i. m. 160 o.

THE WATHAY-MANUSCRIPT AND SERBIAN ARCHEOLOGY

Ferenc Wathay was kept as a Turkish prisoner of war in a prison-cell at Kalemegdan fortress. This was where he painted in water colours a panorama of Belgrade in 1603, which is in succession the third panorama that has remained of the city. The picture is of importance in Serbian archaeology.

Keywords: Belgrade (Nándorfehérvár), Ferenc Wathay, archaeological explorations at Kalemegdan